

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Дипломна робота магістра

з теми: **«ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СТВОРЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ
ЕКОЛОГОРОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА В ЗАКЛАДІ
ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ»**

Виконала: студентка 2 курсу,
групи DO1 – M18,
спеціальності 012 Дошкільна освіта
за освітньою програмою Дошкільна освіта
з додатковою спеціальністю
013 Початкова освіта
(денна форма навчання)
Киндюк Марія Дмитрівна

Керівник: **Дутко О. М.**,
кандидат педагогічних наук, старший
викладач кафедри педагогіки
та управління навчальним закладом

Рецензент: **Казанішена Н.В.**,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри біології та методики її
викладання

Кам'янець-Подільський – 2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОЛОГО-РОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА В ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	
1.1 Еколого-природнича освіта дошкільників у контексті середовищного підходу.....	6
1.2 Складові еколого-розвивального середовища закладу дошкільної освіти та вимоги до їх облаштування.....	23
1.3 Досвід закладів дошкільної освіти щодо створення еколого-розвивального середовища та його використання в освітній роботі з дошкільниками.....	36
РОЗДІЛ 2 ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ ЕКОЛОГО-РОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	
2.1 Модель інтерактивного еколого-розвивального середовища закладу дошкільної освіти та педагогічні умови його ефективного використання.....	40
2.2 Організація освітнього процесу щодо реалізації цілей еколого-природничої освіти в умовах еколого-розвивального середовища закладу дошкільної освіти.....	47
2.3 Експериментальна перевірка ефективності використання еколого-розвивального середовища закладу дошкільної освіти у формуванні екологічної компетентності дошкільників.....	71
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	82
ДОДАТКИ.....	89

ВСТУП

Орієнтація сучасної освіти на особистість дитини, визнання пріоритету її розвитку і саморозвитку зумовлює пошук нових підходів до організації освітнього процесу в закладі дошкільної освіти. Нині стає очевидним, що шлях до виховання пролягає через спеціально створене освітнє середовище. Саме середовищний підхід, що гармонійно поєднується з іншими плідними методологічними підходами (особистісно зорієнтованим, діяльнісний, компетентнісний та ін.), екологізує життєвий простір дитини, робить його природовідповідним для неї.

Ефективність впливу довкілля (зокрема, природного) на дитину в закладі дошкільної освіти залежить від уміння педагога організувати комфортне еколого-розвивальне середовище, яке максимально забезпечує “занурення” дошкільника в процес емоційно-чуттєвого сприймання, активно-дієвого пізнання та оцінки природних об’єктів, процесів, явищ. Це, зрештою, ляже в основу формування у неї екологічної компетентності.

Ідея створення середовища, яке б забезпечувало навчання, виховання і розвиток дитини, присутня в творчій спадщині відомих педагогів. Так, її пропагували у свій час Ж.-Ж. Руссо, Ф. Фребель, С. Френе, М. Монтесорі, А. Макаренко, С. Шацький, В. Сухомлинський, вона декларується і нині як один із пріоритетів у роботі з дітьми (А. Богуш, Н. Гавриш, О. Кононко, К. Крутій, Н. Лисенко, Л. Лохвицька, Т. Поніманська та ін.). Цілком очевидно, що у створенні розвивального середовища особлива роль відведена природі (Н. Горопаха, Н. Лисенко, В. Маршицька, С. Ніколаєва, З. Плохій, Г. Тарасенко та ін.), адже природне довкілля збуджує емоції і почуття дитини, народжує переживання, які у руках мудрого вихователя стають інструментом доторку до дитячої душі.

Отже, проблема створення в умовах закладу дошкільної освіти належного еколого-розвивального середовища перебуває в полі зорі науковців. Утім, як показує практика, значна частина вихователів недооцінюють її важливості. Вони не завжди приділяють належну увагу еколого-середовищному фактору як

потужному джерелу навчання, виховання і розвитку дитини. Така суперечність, що існує між науковою розробкою проблеми і її практичним утіленням, а також беззаперечна її актуальність наштовхнула нас на вибір теми дослідження.

Об'єкт дослідження – процес еколого-природничої освіти дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови використання еколого-розвивального середовища в освітньому процесі закладу дошкільної освіти.

Мета дослідження – обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови, які забезпечують ефективність формування екологічної компетентності дошкільників засобами еколого-розвивального середовища закладу дошкільної освіти.

Завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз проблеми дослідження з метою уточнення сутності базових понять “освітнє середовище”, “розвивальне середовище”, “еколого-розвивальне середовище”, “екологічна компетентність”.

2. З'ясувати структуру еколого-розвивального середовища ЗДО та вимоги до його облаштування, вивчити досвід закладів дошкільної освіти щодо створення такого середовища та його використання в освітній роботі з дітьми.

3. Обґрунтувати педагогічні умови використання еколого-розвивального середовища в освітньому процесі закладу дошкільної освіти та розкрити методичний інструментарій їх реалізації.

4. Визначити критерії і рівні сформованості екологічної компетентності дошкільників (на прикладі дітей старшого дошкільного віку), здійснити експериментальну перевірку ефективності використання еколого-розвивального середовища закладу дошкільної освіти у формуванні екологічної компетентності дошкільників.

Гіпотеза дослідження. Результативність застосування еколого-розвивального середовища закладу дошкільної освіти як засобу еколого-природничої освіти дошкільників такими педагогічними умовами: накопиченням чуттєвого досвіду як основи для набуття дошкільниками екологічних знань та

вмінь в умовах еколого-розвивального середовища ЗДО; залученням дітей до активної діяльності в процесі пізнання природного довкілля; стимулюванням дитячої творчості засобами еколого-розвивального середовища ЗДО.

Розв'язанню поставлених завдань сприяло використання комплексу **методів дослідження**: *теоретичні* (аналіз, синтез, порівняння, класифікація, узагальнення) для конкретизації сутності базових понять дослідження; з'ясування структури екологічної компетентності, критеріїв та рівнів її діагностики; визначення педагогічних умов ефективного використання еколого-розвивального середовища в еколого-природничій освіті дошкільників; *емпіричні* (педагогічний експеримент, аналіз виконання дітьми практичних та ігрових завдань, бесіда, включене спостереження, методи математичної обробки одержаних даних) для діагностики екологічної компетентності дошкільників, перевірки ефективності запропонованих педагогічних умов, узагальнення одержаних результатів.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження обговорювались на звітній науково-практичній конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2018), засіданнях наукового гуртка «Екологічне виховання дітей дошкільного віку», а також доповідались на міжнародній науково-практичній конференції „Актуальні питання наступності дошкільної та початкової освіти” (м. Кам'янець-Подільський, 2019), всеукраїнських науково-практичних конференціях та семінарах „Від творчого педагога до творчої дитини” (Кам'янець-Подільський, 2019), науково-практичній інтернет-конференції молодих науковців та студентів (Бердянськ, Вінниця, Івано-Франківськ, Кам'янець-Подільський, Київ, Кропивницький, Мукачево, Полтава, Умань, Херсон, 2019).

За результатами дослідження опубліковано 3 статті.

База та етапи дослідження. Експериментальна робота здійснювалась на базі закладу дошкільної освіти №5 “Казка” м. Шепетівка, Хмельницької області. Усього у дослідженні брало участь 47 дітей старшого дошкільного віку.

Структура роботи. Дипломна робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

ВИСНОВКИ

У контексті реалізації особистісно зорієнтованого підходу до навчання і виховання дітей дошкільного віку пріоритет надається забезпеченню гармонійного та різнобічного розвитку особистості, формуванню у неї цілісної картини світу. З огляду на це у роботі педагога цінності набувають підходи, орієнтовані на створення умов, які максимально відповідатимуть цим завданням, сприятимуть природодоцільному розвитку дитини, її навчанню й вихованню. До таких підходів, зокрема, відносять середовищний підхід.

Поняття “*освітнє середовище*” розуміємо як продукт відносин між суб’єктами освітнього простору; комплекс додаткових чинників і допоміжних послуг, що забезпечують дітям комфортні умови розвитку, навчання і виховання. Освітнє середовище є *розвивальним* за умови, якщо воно здатне забезпечувати комплекс можливостей для саморозвитку всіх суб’єктів освітнього процесу. Розвивальне освітнє середовище позиціонують як дієвий засіб еколого-природничої освіти дітей дошкільного віку. *Еколого-розвивальне середовище* забезпечує набуття дитиною досвіду контакту з природним оточенням та спілкування з дорослими (педагогами, батьками). Таке середовище включає низку компонентів (як-от: куточок живої природи, зимовий сад, лабораторія, музей природи, екологічна кімната, екологічна стежина та ін.), які створюється з метою забезпечення пізнавального, естетико-екологічного розвитку дітей, їхнього оздоровлення, формування морально-етичних якостей, набуття досвіду еколого доцільної поведінки в природі; екологізації різних видів діяльності дошкільників.

На підставі теоретичного аналізу визначено та обґрунтовано педагогічні умови ефективного використання еколого-розвивального середовища закладу дошкільної освіти як засобу еколого-природничої освіти дошкільників. Зокрема, це: накопичення чуттєвого досвіду як основи для набуття дошкільниками екологічних знань та вмінь в умовах еколого-розвивального середовища ЗДО; залучення дітей до активної діяльності в процесі пізнання природного довкілля; стимулювання дитячої творчості засобами еколого-розвивального середовища. Розроблено модель інтерактивного еколого-розвивального середовища закладу

дошкільної освіти, згідно з якою використання компонентів середовища підпорядковане основним завданням еколого-природничої освіти, що диктують зміст, форми і методи взаємодії суб'єктів освітнього процесу з ними.

Для реалізації виокремлених педагогічних умов та розробленої моделі пропонувано методичний інструментарій – методи, прийоми, форми роботи, технології еколого-природничої освіти дітей дошкільного віку, які передбачають активну взаємодію дітей з компонентами еколого-розвивального середовища. Зокрема, це: спостереження у природі (метеорологічні, фенологічні, спостереження за тваринами, рослинами, за працею людей) під час щоденних і цільових прогулянок, хвилинки милувань природою “Квітковий бал”, “Дзвінкоголосе літо”, “Сумна пісня осені”, “Сніговий балет” та ін., догляд за мешканцями куточка живої природи, праця на городі, трудові операції “Зернини для пташини”, “Чисте довкілля”, дослідження властивостей води, повітря, ґрунтів в лабораторії, проектна діяльність (наприклад, проект “Город на підвіконні”), хвилинки творчості, свята, розваги, квести на природничу тематику, “Театр природи” та ін.

Результати проведення експериментального дослідження продемонстрували позитивну динаміку результатів роботи. Зокрема, зафіксовано зменшення чисельності дітей з прагматичним рівнем сформованості екологічної компетентності та збільшення відсотка опитуваних з продуктивно-діяльнісним й аксіологічним рівнем сформованості досліджуваної якості. Це дозволило зробити висновок про ефективність розробленої моделі та визначених умов використання еколого-розвивального середовища в еколого-природничій освіті дошкільників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабюк Т. Й. Організація дослідницько-експериментальної діяльності дітей у природі. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2011. 64 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) // Дошкільне виховання. 2012. № 7. С. 4-19.
3. Білан О. Екологічне виховання дітей дошкільного віку. Львів : Каменяр, 1996. 124 с.
4. Беленька Г., Т. Науменко, О. Половіна. Дошкільнятам про світ природи : старший дошкільний вік : навч.-метод. посібник. Київ : Генеза, 2013. 112 с.
5. Беленька Г. Пізнання дитиною світу як крок до розуміння його краси // Дитячий садок. №1. 2010. С. 1-16.
6. Біла І. М. Вчимо дивитися, бачити й творити // Дошкільне виховання. №4. 2014. С. 14-18.
7. Богуш А., Гавриш Н. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі : підручник для ВНЗ. Київ : Слово, 2008. С. 150-159.
8. Борисов З. Н. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2004. 511 с.
9. Бусленко В. Організація еколого-оздоровчої роботи в дошкільному навчальному закладі // Дитячий садок. № 45-46. 2004. С. 21-23.
10. Вашуленко Т. Екологічні ланцюжки // Дошкільне виховання. № 7. 1997. С. 18-20.
11. Веретеннікова С. О. Ознайомлення дітей дошкільного віку з природою. Київ : Вища школа. 1979. 365 с.
12. Взаємодія дитячого садка і сім'ї з питань екологічного виховання // Дитячий садок. № 25-26. 2014. С. 50-67.
13. Виноградова И. Ф. Умственное воспитание детей в процессе ознакомления с природой. Москва : Просвещение, 1979. 38 с.
14. Висоцька Є. „Я землі цієї паросток зелений...” // Дошкільне виховання. № 8. 2011. С. 20-21.

15. Виховуємо захисників природи // Бібліотека вихователя дитячого садка. № 3-4. 2016. С. 14-20.
16. Воробей Г. Є. Екологічне виховання дітей з допомогою казок В. Сухомлинського // Бібліотека вихователя дитячого садка. № 23. 2005. С. 1-7.
17. Галуза С. Любіть весняну Україну // Палітра педагога. №1. 2005. С. 5-7.
18. Горопаха Н. М. Виховання екологічної культури дітей. Рівне : Волинські обереги, 2001. 212 с.
19. Горопаха Н. М. Екологізація розвивального середовища дошкільного закладу // Педагогічні науки : зб. наук. пр. / Херсон. держ. ун-т. Херсон : ХДУ, 2014. Вип. 65. С. 396-402.
20. Глухова Н. Емоційне спілкування дитини з природою як умова творчого осягнення світу // Дошкільне виховання. № 10. 2011. С. 8-9 .
21. Глухова Н. Перший крок до природи // Дошкільне виховання. № 3. 2015. С. 12-14.
22. Глухова Н. Стан довкілля – турбота кожного із нас // Дитячий садок. № 25-26. 2014. С. 44-49.
23. Гузлова Л. В. Робота на екологічній стежині взимку з дітьми старшого дошкільного віку «Зимова подорож». URL : http://bilopillia-zirochka.sumy.sch.in.ua/navchaljno-vihovnij_proces/storinki_fahivciv/vihovatelj-ekolog_sposterigaye/kaledoskop_pedagogichnih_idej_z_ekologichnogo_vihovannya_doshkiljnikov/
24. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від 2 до 7 років. (наук. кер. Проскура О. В., Кочина Л. П., Кузьменко В. У., Кудикіна Н. В.). Київ : Видавництво «Університет», 2010. URL : <https://lib.pedpresa.ua/10786-pidruchnyk-dytyna-programa-vyhovannya-i-navchannya-ditej-vid-2-do-7-rokiv-nauk-ker-proskura-o-v-kochyna-l-p-kuzmenko-v-u-kudykina-n-v.html>.
25. Дерябо С. Д., Ясвин В. А. Экологическая педагогика и психология. Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. 477 с.
26. Дьюи Дж. Демократия и образование : пер. с англ. Москва : Педагогика-Пресс, 2000. 384 с.

27. Досвід екологічного виховання в ДНЗ // Бібліотека вихователя дитячого садка. № 1-2. 2005. С. 12.
28. Досвід роботи з екологічного виховання дошкільників. Клипка В. Ю. URL :<https://dnz101.jimdo.com/%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C/%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82/>
29. Дорога в дивосвіт (екологічна стежина, екологічні ігри) // Дитячий садок. № 37. 2006 С. 24.
30. Дивний світ природи (заняття з екологічного виховання) // Бібліотека вихователя дитячого садка. № 13-14. 2006. С. 34-48.
31. Дяченко Т. Мандруємо екологічного стежиною // Дошкільне виховання. № 5. 2002. С. 28.
32. Екологічна мандрівка // Бібліотека вихователя дитячого садка. № 11. 2004. С. 14-16.
33. Екологія і довкілля // Дитячий садок. 25-26 липня. 2004 С. 7.
34. Експериментальна діяльність у ДНЗ / Уклад. Л. А. Швайка, І. В. Молодушкіна. Харків : Вид. група "Основа", 2009. 192 с.
35. Иванова А. И. Экологические наблюдения и эксперименты в детском саду : Мир растений. Москва : ТЦ Сфера, 2005. 240 с.
36. Калуська Л., Щулькіна Н. Валеологія в дитячому садку та вдома. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. 56 с.
37. Каплуновська О., Самсонова О. Організація екологічної освіти в дошкільному навчальному закладі // Вихователь-методист дошкільного закладу. 2009. № 7. С. 9-10.
38. Кононко О. Л. Розвивальне середовище та умови його створення // Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні / науковий редактор О. Л. Кононко. Київ, 2003. С. 115-122.

39. Крутій К. Освітній простір дошкільного навчального закладу : монографія : у 2-х ч. Запоріжжя : ЛПС ЛТД, 2009. Частина перша: Концепції, проектування, технології створення. 320 с.
40. Крутій К. Л. Світ неживої природи. Програма та методичні рекомендації. 2-е вид. Запоріжжя : ТОВ „ЛПС“ ЛТД, 2002. 36 с.
41. Лисенко Н. В. Екологічне виховання дітей дошкільного віку. Київ : Освіта, 1993. 142 с.
42. Лисенко Н. В. Використання спостережень в роботі з екологічного виховання дошкільників // Дитячий садок. 2014. № 25-26. С. 10-44.
43. Лисенко Н. В. Теорія і практика екологічної освіти : педагог-дошкільник : навчально-методичний посібник для ВНЗ. Київ : Видавничий Дім „Слово“, 2009. 400с.
44. Лохвицька Л. Розвивальне предметне середовище в дошкільних навчальних закладах : навч.-метод. посіб. Київ : Редакція газет з дошкільної та початкової освіти, 2013. 80 с.
45. Маршицька В. В. Екологічні проекти // Дошкільне виховання. 2001. № 5. С. 14-16.
46. Маршицька В. В. Сутнісні характеристики екологічної компетентності учнів початкової школи // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : [зб. наук. праць]. Київ, 2005. Кн. 2. Вип. 8. С. 20-24.
47. Мартинюк Н. Вода і люди // Палітра педагога. № 3. 2012. С. 10-13.
48. Мірошніченко О. П. Організація роботи на екологічній стежині. URL : <https://lib.pedpresa.ua/11701-organizatsiya-roboty-na-ekologichnij-stezhyni.html>
49. Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку “Я у світі” / О. Л. Кононко, З. П. Плохій, А. М. Гончаренко. Київ : Світич, 2009. 208 с.
50. Методичні рекомендації до Програми виховання і навчання дітей від двох до семи років “Дитина” / [авт. кол.: Е. В. Белкіна, Н. І. Богданець-Білокаленко, О. Л. Богініч та ін.]; наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк; наук. ред.:

- Н. В. Кудикіна, В. У. Кузьменко]. 3-тє вид., доопрац. та допов. Київ : Ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. 400 с.
51. Ніколаєнко В. М. Екологічне виховання в ДНЗ. 2-6 років. Харків : Вид. група «Основа», 2010. 207 с.
52. Николаева С. Н. Теория и методика экологического образования детей : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва : Академия, 2002. 336 с.
53. Новосёлова С. Л. Развивающая предметная среда : методические рекомендации по проектированию вариативных дизайн-проектов развивающей предметной среды в детских садах и учебно-воспитательных комплексах. Москва : Центр инноваций в педагогике, 1995. 59 с.
54. Павлюк С. Ю. Мандруємо екологічною стежиною : методичний посібник з природознавчої роботи в дошкільному навчальному закладі. Вінниця, 2007. С. 70-88.
55. Петровский В. А., Кларина Л. М., Стрелкова Л. П. Построение развивающей среды в дошкольном учреждении // Дошкольное образование в России / под ред. Р. Б. Стеркиной. Москва : АСТ, 1996. С. 57-90.
56. Плохій З. Еколого-розвивальне середовище дошкільного навчального закладу : інноваційні підходи // Дошкільне виховання. 2010. № 7. С. 6-10.
57. Плохій З. П. Формуємо екологічну компетентність молодшого дошкільника : навч.-метод. посіб. Київ : Світич, 2010. 144 с.
58. Поліщук Н. А. Створення єдиного розвивального екологічного середовища в дошкільному навчальному закладі. // URL : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/pedp/2010_3/67/nayk/polischyk.pdf
59. Положення про куточок живої природи загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів (затверджено наказом МОН України №456 від 09.08.2002 р.) URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0715-02/>
60. Половіна О. Сприймати природу розумом і серцем // Дошкільне виховання. 2006. №11. С. 10-13.

61. Присяжнюк Л. А. Організація дослідницької діяльності дошкільників у контексті екологізації освітнього середовища ЗДО // Імідж сучасного педагога : всеукр. наук.-практ. освітньо-популярний часопис. 2015. № 6. С. 28-30.
62. Роганова М. В. Формування у дітей старшого дошкільного віку ціннісного ставлення до природи засобами мистецтв : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 “Дошкільна педагогіка” Київ, 2001. 20 с.
63. Романчук Р. О. Формування первинних екологічних уявлень у дошкільників : метод. збірник перспективного педагогічного досвіду з проблеми екологічної освіти дітей дошкільного віку. Запоріжжя : ТОВ “ЛПІС“ ЛТД, 2008. 180 с.
64. Рыжова Н. А. Развивающая среда дошкольных учреждений. Москва : Линка-Пресс, 2003. 191 с.
65. Савліва П. І. «Екологічна стежина» як форма екологічної освіти дітей дошкільного віку : навч.-метод. посіб. Хмельницький, 2018. URL : <http://dnz11.dnz.km.ua/uploads/dnz11.dnz.km.ua/files/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%B6%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D1%8F%D0%BA%20%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8%20%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%B9%20%D0%B4%D0%BE%D1%88%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B2%D1%96%D0%BA%D1%83.pdf>
66. Синяк К. М. Мораль та екологія // Трибуна. 1995. № 3-4. С. 38.
67. Скребець В. О. Екологічна психологія // Психолог. № 9. 2006. С. 5-7.
68. Соцька О. Від знань та емоцій до екологодоцільної поведінки // Дошкільне виховання. 2014. № 11. С. 24-27.
69. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. / Вибр. Твори : У 5-ти томах. Т. 3. 303 с.
70. Тарасенко Г. Щоб серце відгукнулось на красу : середовищний підхід до організації освітнього процесу // Дошкільне виховання. 2015. № 6. С. 10-15.

71. Шевцова О. А. Організація пізнавальної діяльності в ДНЗ. Харків : Вид. група „Основа“, 2009. С. 183-295.
72. Яришева Н. Ф. Екологічне виховання дошкільників : посібник для вихователів. Київ, 2001. 226 с.
73. Яришева Н. Ф. Методика ознайомлення дітей з природою : навчальний посібник. Київ : Вища школа., 1993. 255 с.
74. Ясвин В. А. Образовательная среда : от моделирования к проектированию. Москва : Смысл, 2001. 366 с.
75. Jaetack L. Eco-Early Childhood Education : A New Paradigm of Ealy Childhood Education // Young Children. 2007. Vol. 62. №6. P. 42-45.